

KS. JÓZEF SZYMAŃSKI* – WŁOCŁAWEK

GRANICE DIECEZJI KUJAWSKO-KALISKIEJ

Spośród wszystkich diecezji polskich liczbą zmian granic przewyższa wszystkie diecezja, której stolicą był Włocławek. Patrząc na jej mapę w różnych okresach jej dziejów, zauważamy, że obszary które obejmowała należą obecnie do różnych diecezji. W fazie diecezji kujawsko-pomorskiej, sięgała brzegów Bałtyku. Po roku 1818, gdy nosiła nazwę kujawsko-kaliskiej, obejmowała ziemię kaliską, piotrkowską łącznie z Częstochową i ziemię sieradzką. Ostatecznie poprzestała na niewielkim terytorium w Polsce centralnej¹. Terytorium diecezji włocławskiej na przestrzeni jej istnienia było dotąd przedmiotem badań ks. B. Kumora². Temat ten podjął również historyk diecezji włocławskiej ks. S. Librowski omawiając zmiany granic w diecezji kujawsko-pomorskiej³. O granicach tej diecezji napisał też ks. S. Chodyński prezentując w Encyklopedii Kościelnej hasło *Diecezja włocławska*⁴. W zakres omawianego tematu wpisuje się także opracowanie ks. I. Subery, *Terytorium diecezji włocławskiej i pomorskiej*, zasadniczo jednak dotyczące tylko okresu rządów bpa J.I. Rybińskiego (1777-1806)⁵, czy też opracowanie ks. W. Szulista, *Przeszłość obecnych obszarów diecezji pelplińskiej*⁶. Najbardziej zbliżone do podjętego tematu opracowania są publikacje ks. W. Kujawskiego⁷.

* Ks. Józef Szymański – dr hab. historii, e-mail: szymaj63@wp.pl

¹ W. Kujawski, *Parafie diecezji włocławskiej. Archidiakonaty: kruszwicki i włocławski*, Włocławek 2014, s. 15.

² B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” (dalej: ABMK), 18-22, [nadbitka], Lublin 1969, s. 263.

³ S. Librowski, *Wizytacje diecezji włocławskiej. Cz. 1. Wizytacje diecezji kujawskiej i pomorskiej, T. 2, Opracowanie archiwalno-źródłoznawcze, Z. 1, Wstęp ogólny do wizytacji*, ABMK, 8 (1964) s. 5-186.

⁴ *Włocławska diecezja*, w: *Encyklopedia Kościelna*, t. 32, red. M. Nowodworski, Warszawa-Płock-Włocławek 1873-1933, s. 55-80.

⁵ I. Subera, *Terytorium diecezji włocławskiej i pomorskiej*, „Prawo Kanoniczne”, 4 (1961) s. 631-768.

⁶ W. Szulist, *Przeszłość obecnych obszarów diecezji pelplińskiej. T. 2: 1772-1920*, Pelplin 2006.

⁷ W. Kujawski, *Diecezja kujawsko-kaliska. Opracowanie historyczno-źródłoznawcze*, Włocławek 2011; tenże, *Następstwa rozbiorów Polski w diecezji włocławskiej*, „Studia Włocławskie”, 12

Następstwem pierwszego rozbioru Polski w 1772 r. było nie tylko powolne osłabianie państwa polskiego, co w przyszłości doprowadzenie do całkowitego jego zaniku, ale i uniemożliwianie normalnej działalności Kościoła na ziemiach polskich⁸. Nowe granice polityczne z 1772 r., zmieniające się w następstwie kolejnych rozbiorów utrudniały funkcjonowanie administracji kościelnej, a tym samym wypełnianie misji duszpasterskiej. Władze państw zaborczych dążyły do pełnego podporządkowania administracji kościelnej. Swoje stanowisko w tej kwestii ostatecznie sformułowały w tzw. konwencji petersburskiej w 1797 r.⁹

Skutkiem nowej rzeczywistości politycznej było podporządkowanie części diecezji (archidiakonatów: pomorskiego i kruszwickiego) władzom zaborczym w Prusach¹⁰. Jakkolwiek Gdańsk początkowo pozostał pod względem politycznym przy Polsce, nie stanowiło to wówczas kanonicznej zmiany diecezji, ale miało niekorzystny wpływ na administrowanie diecezją przez niemal 50 lat¹¹. Oficjalnie cesarz Fryderyk II w 1772 r. wydał manifest do ludności ziem przyłączonych z zapewnieniem o pewnych swobodach. Z czasem *status quo*, którego udzielił w sprawach kościelnych, nie był respektowany, prawa biskupa zostały okrojone, majątki kościelne zawłaszczane, uposażenie zmniejszone do połowy, klasztory skazane na wymarcie¹². Przez cały czas podległe sobie terytorium władze pruskie usiłowały izolować od wpływów kościelnych, poddając Kościół kontroli biurokracji pruskiej¹³. Działania zaborcy, nade wszystko zaś zasada zwierzchnictwa państwa nad Kościołem ograniczała dotkliwie swobodę i działalność Kościoła¹⁴. Celem utrzymania jurysdykcji na tym terenie bp włocławski J.I. Rybiński złożył przysięgę wiernopoddaną względem króla pruskiego¹⁵. Złożona przysięga miała daleko idące konsekwencje, wydaje się być jednak usprawiedliwiona, po-

---

(2009) s. 173-182; tenże, *Diecezja włocławska i jej granice w dokumentach Stolicy Apostolskiej*, w: Jan Paweł II. *Apostoł prawdy*, Włocławek 2005, s. 188-199.

⁸ M. Bobrzyński, *Dzieje Polski w zarysie*, Warszawa 1987, s. 445; B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła Polskiego w okresie niewoli narodowej 1772-1918*, Kraków 1980, s. 13, 203-204; Szulist, *Przeszłość obecnych obszarów diecezji pelplińskiej*, s. 22.

⁹ Kujawski, *Następstwa rozbiorów Polski w diecezji*, s. 173; Kumor, *Granice metropolii i diecezji*, s. 236.

¹⁰ K. Miaskowski, *Fryderyk II a Kościół katolicki w zabranych Polsce dzielnicach*, „Przegląd Powszechny”, 165 (1925) s. 76.

¹¹ S. Chodyński, *Konsystorze w diecezji kujawsko-pomorskiej*, Włocławek 1914, s. 67; J. Kłoczowski, L. Müllerowa, J. Skarbek, *Zarys dziejów Kościoła katolickiego*, Kraków 1986, s. 159; Kujawski, *Diecezja kujawsko-kaliska*, s. 27.

¹² A. Liedke, *Zarys dziejów diecezji chełmińskiej*, „Nasza Przeszłość”, 34 (1971) s. 60.

¹³ B. Bieńkowski, *Oświecenie i katastrofa rozbiorów*, w: *Chrześcijaństwo w Polsce 966-1945*, red. J. Kłoczowski, Lublin 1980, s. 177; Kumor, *Ustrój Kościoła katolickiego*, s. 165.

¹⁴ Chodyński, *Konsystorze w diecezji kujawsko-pomorskiej*, s. 82; J. Wysocki, *Kościół katolicki pod zaborem pruskim 1772-1815*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, red. B. Kumor, Z. Obertyński, T. 2-1:1764-1818, Poznań 1979, s. 144.

¹⁵ J. Wysocki, *Józef Ignacy Rybiński, biskup włocławski-pomorski 1776-1806*, Rzym 1967, s. 171; I. Subera, *Józef Rybiński biskup włocławski i pomorski*, „Polonia Sacra”, 8 (1956), s. 352; tenże, *Walka biskupa Rybińskiego z Regencją Pruską o utrzymanie polskości na Pomorzu*, „Prawo Kanoniczne”, 1 (1958) s. 185-186.

zwaląca na podtrzymywanie życia religijnego, powstrzymywała niszczenie polskości¹⁶. W tej sytuacji politycznej celem przeciwstawienia się polityce separacyjnej biskup utworzył wikariaty i oficjałaty generalne o charakterze lokalnym dla terenów poza kordonem granicznym¹⁷. Należy jednak pamiętać, że podobna instytucja tzw. sufragania okręgowa dla tej części diecezji została powołana już w 1766 r. z prawami i obowiązkami oficjała i wikariusza generalnego o charakterze lokalnym¹⁸. Jurysdykcję kościelną nad tym terenem wykonywał więc konsystorz w Gdańsku¹⁹. Z racji jednak, że I rozbiór nie objął terytorium miasta Gdańska, a sprawy Kościoła wymagały władzy duchownej, koniecznym stało się powołanie oficjałatu w pruskiej części archidiakonatu pomorskiego diecezji włocławskiej²⁰. Tym sposobem obok oficjałatu w Gdańsku, powstał w 1773 r. oficjałat i konsystorz w Tczewie²¹. Taki stan trwał do 1793 r., kiedy to Gdańsk w wyniku II rozbioru przyłączono do Prus. Wówczas też konsystorz w Gdańsku zaczął funkcjonować w tych samych ramach co poprzednio²².

Ogromne zasługi dla ograniczenia zaborczych poczynań położyli w tym względzie oficjałowie działający na tym terenie. Od nich w znacznej mierze zależało oddziaływanie biskupa. Mianowani przez niego i upoważnieni mocą specjalnych pełnomocnictw działali w jego imieniu i łączności z nim, przez co możliwym było utrzymanie całości terytorium przy diecezji²³. Niemniej, powyższe rozwiązania cały czas były podważane przez władze pruskie, które ustawicznie podejmowały próbę rozbicia organizacji terytorialnej na tym obszarze. W tym samym roku (1772), w obszernym raporcie o stanie Kościoła w świeżo zabranych dzielnicach prezes komory królewskiej Daahardt proponował królowi pruskiemu utworzyć z tych terenów osobną diecezję, na mocy tego samego prawa jakie miał przy obsadzaniu biskupstwa kujawskiego król polski. Ewentualnie proponował dla tych terenów mianowanie wikariusza apostolskiego²⁴. W 1776 r. pruski minister stanu Fincheustein celem wymuszenia utworzenia nowej diecezji, proponował nawet w swoim projekcie, by w przypadku śmierci bpa włocławskiego K. Ostrowskiego,

¹⁶ Subera, *Józef Rybiński biskup włocławski i pomorski*, s. 332; tenże, *Walka biskupa Rybińskiego z Regencją Pruską*, s. 186.

¹⁷ Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła Polskiego*, s. 176; tenże, *Ustrój Kościoła w Polsce stanisławowskiej*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2-1:1764-1818, red. B. Kumor, Z. Obertyński, Poznań 1979, s. 182; Kujawski, *Następstwa rozbiorów Polski w diecezji*, s. 174-175.

¹⁸ S. Litak, *Kościół w Polsce w okresie oświecenia do 1795*, w: *Historia Kościoła*, t. 4, red. L.J. Rogier, R. Aubert, M.D. Knowles, Warszawa 1987, s. 409.

¹⁹ Miaskowski, *Fryderyk II a Kościół katolicki*, s. 82; Kujawski, *Następstwa rozbiorów Polski w diecezji*, s. 174.

²⁰ Chodyński, *Konsystorze w diecezji kujawsko-pomorskiej*, s. 80.

²¹ Tamże; Miaskowski, *Fryderyk II a Kościół katolicki*, s. 82; Kumor, *Granice metropolii i diecezji*, s. 236.

²² Chodyński, *Konsystorze w diecezji kujawsko-pomorskiej*, s. 86; Kumor, *Granice metropolii i diecezji*, s. 236.

²³ B. Kumor, *Ustrój Kościoła katolickiego w zaborze pruskim w latach 1772-1815*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, red. B. Kumor, Z. Obertyński, T. 2-1:1764-1818, Poznań 1979, s. 169; Szulist, *Przeszłość obecnych obszarów diecezji pelplińskiej*, s. 23.

²⁴ Miaskowski, *Fryderyk II a Kościół katolicki*, s. 82.

nie dopuścić jego następcy do przyjęcia jurysdykcji kościelnej²⁵. Takie usiłowania rządu pruskiego były na porządku dziennym aż do 1782 r.²⁶, przy czym zabiegano nawet o protekcję w tej sprawie na dworze carskim²⁷. Działania, których celem było zniszczenie struktury diecezjalnej, zaznaczyły się również ze strony samej hierarchii kościelnej reprezentowanej przez bpa K. Hohenzollerna, który w 1782 roku przedstawił również projekt włączenia pruskiej części diecezji włocławskiej do diecezji chełmińskiej²⁸. Sytuacja ta uległa znacznemu pogorszeniu po II rozbiórze Polski, bowiem całe terytorium diecezji znalazło się już pod zaborem pruskim²⁹. Tym samym reorganizacja diecezji stała się łatwiejsza dla zaborców³⁰. Sprzyjała temu, podpisana zresztą znacznie później (1797 r.) z inicjatywy Prus – Konwencja Petersburska³¹, zacieśniająca jurysdykcję biskupów do granic zaborów, bez względu na dotychczasowe granice diecezjalne³². Pierwszym symptomem tak zawartego porozumienia, trzy lata później była nieznaczna korekta granic na odcinku z diecezją płocką. Przydzielono wówczas do diecezji włocławskiej parafię Duninów, która nie została włączona do województwa płockiego³³. Niniejszą zmianę na wniosek rządu pruskiego mocą bulli papieskiej *Ad universam gregis Dominici curam* usankcjonowała Stolica Apostolska 9 września 1800 r., a wprowadzenie jej w życie nastąpiło dekretem biskupa chełmińskiego z 5 marca 1801 r.³⁴

Poza powyższą zmianą, która miała miejsce na terytorium diecezji włocławskiej, możemy mówić o stabilności granic, pomimo różnych przeszkód, ograniczeń, jak również nacisków spowodowanych gotowymi już projektami utworzenia odrębnej diecezji. Nie udało się Prusom zlikwidować kanonicznej zależności tej

²⁵ Tamże, s. 81; Kujawski, *Następstwa rozbiorów Polski w diecezji*, s. 174.

²⁶ Miaskowski, *Fryderyk II a Kościół katolicki*, s. 83; Szulist, *Przeszłość obecnych obszarów diecezji pelplińskiej*, s. 22.

²⁷ Kumor, *Granice metropolii i diecezji*, s. 236.

²⁸ Kumor, *Ustrój Kościoła katolickiego*, s. 169; tenże, *Ustrój Kościoła w Polsce stanisławowskiej*, s. 102; Miaskowski, *Fryderyk II a Kościół katolicki*, s. 83; Wysocki, *Józef Ignacy Rybiński, biskup włocławski*, s. 265.

²⁹ Kumor, *Granice metropolii i diecezji*, s. 241.

³⁰ Tenże, *Ustrój i organizacja Kościoła*, s. 178.

³¹ Konwencja Petersburska przyjęła ogólne ustalenia zaborców względem zajętych dzielnic Polski, eliminując na płaszczyźnie kościelnej wszelkiego rodzaju związki, wpływy i kontakty między poszczególnymi dzielnicami, sprawy Kościoła normowały trzy różne systemy państwowo-prawne. Zob. Kłoczowski, *Zarys dziejów*, s. 179.

³² Tamże; Kujawski, *Diecezja włocławska i jej granice w dokumentach Stolicy Apostolskiej*, s. 197; Kumor, *Ustrój Kościoła katolickiego*, s. 170; J. Skarbek, *Kościół katolicki na ziemiach polskich pod zaborami 1773-1848*, w: *Historia Kościoła*, t. 4, red. L.J. Rogier, R. Aubert, M.D. Knowles, Warszawa 1987, s. 468.

³³ T. Żebrowski, *Zarys dziejów diecezji płockiej*, Płock 1976, s. 18; Kumor, *Granice metropolii i diecezji*, s. 236-237; Kujawski, *Następstwa rozbiorów Polski w diecezji*, s. 178.

³⁴ Kujawski, *Diecezja kujawsko-kaliska*, s. 29, 41; tenże, *Diecezja włocławska i jej granice w dokumentach Stolicy Apostolskiej*, s. 196.

części diecezji³⁵ od Włocławka. Nie spowodowały jej także uwarunkowania polityczne, jakie były konsekwencją powołania Księstwa Warszawskiego³⁶, z powstaniem którego wiązano powszechną nadzieję na przywrócenie dawnych stosunków przedrozbiorowych³⁷. Niemniej wszystko to było zapowiedzią znacznych zmian w strukturze Kościoła. Kongres Wiedeński dokonał wielu zmian granic politycznych. W wyniku powstania Królestwa Polskiego³⁸, na terytorium którego składały się ziemie II i III zaboru pruskiego z nielicznymi wyjątkami w rejonie Gdańska, Bydgoszczy i Torunia³⁹, jak i część III zaboru austriackiego. W tak ukonstytuowanych granicach Królestwa znalazła się część diecezji włocławskiej, oczywiście poza archidiaconatem pomorskim i kruszwickim, które podporządkowane zostały Prusom⁴⁰. Sytuacja ta wymagała prawnego uregulowania. Wiązało się to ze zmianami w strukturze organizacji terytorialnej Kościoła. Temu celowi służyły rozmowy prowadzone przez państwa zaborcze za Stolicą Apostolską na temat nowego podziału diecezji, dostosowanego do nowych warunków politycznych⁴¹. Zanim rozmowy zostały sfinalizowane biskup włocławski Franciszek Malczewski wznowił wspólny oficjałat dla Pomorza i Gdańska, powierzając jurysdykcję nad tym terenem ks. Stanisławowi Rosółkiewiczowi, kanonikowi honorowemu lwowskiemu, kapelanowi kaplicy królewskiej w Gdańsku⁴². Podobnie uregulowania jurysdykcji kościelnej wymagała sytuacja w archidiaconacie kruszwickim, który również został przyłączony do Prus, kiedy po wytyczeniu granic między Królestwem Polskim a Wielkim Księstwem Poznańskim, namiestnik króla pruskiego zażądał od biskupa włocławskiego zrzeczenia się jurysdykcji kościelnej na tym terenie⁴³. Stosownie do żądań władz zaborczych 18 czerwca 1817 roku biskup włocławski mianował biskupa poznańskiego Tymoteusza Gorzeńskiego „administratorem i oficjałem generalnym delegowanym w tej części diecezji kujawskiej, która znalazła się w granicach Wielkiego Księstwa Poznańskiego pod panowaniem króla Prus, a obejmowała cały archidiaconat kruszwicki⁴⁴. Wspomniane decyzje były o tyle słuszne, iż na mocy tej samej bulli, która regulowała granice w Królestwie, odłączono od diecezji archidiaconat pomorski z 9 dekana-

³⁵ Wykaz parafii zawarty w: *Catalogus Universi Cleri Dioecesis Vladislaviensis et Pomezaniae z 1792 i 1805* – zawiera te same dane.

³⁶ *Catalogus Universi Cleri Dioecesis Vladislaviensis et Pomezaniae z 1805 i Elenchus Universi Cleri Dioecesis Cujaviensis et Pomezaniae z 1815* – zawierają te same dane. Szulist, *Przeszłość obecnych obszarów diecezji pelplińskiej*, s. 25.

³⁷ Kłoczowski, *Zarys dziejów*, s. 200; Skarbek, *Kościół katolicki na ziemiach polskich*, s. 473.

³⁸ Skarbek, *Kościół katolicki na ziemiach polskich*, s. 473.

³⁹ Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła*, s. 203.

⁴⁰ Tamże, s. 185, 203.

⁴¹ Skarbek, *Kościół katolicki na ziemiach polskich*, s. 456; S. Librowski, *Krótki zarys historii diecezji włocławskiej*, Włocławek 1960, mps w Bibliotece Seminarium we Włocławku, s. 11.

⁴² Kujawski, *Następstwa rozbiórów Polski w diecezji*, s. 179; Kumor, *Granice metropolii i diecezji*, s. 237; Chodyński, *Włocławska diecezja*, s. 58; Szulist, *Przeszłość obecnych obszarów diecezji pelplińskiej*, s. 75-76.

⁴³ Kumor, *Granice metropolii i diecezji*, s. 237.

⁴⁴ Tamże, s. 237; Kujawski, *Diecezja kujawsko-kaliska*, s. 44; tenże, *Następstwa rozbiórów Polski w diecezji*, s. 179.

tami (130 parafii i filii) oraz z archidiakonatu kruszwickiego 4 dekanaty (43 parafie i kolegiatę w Kruszwicy)⁴⁵. *Bulla Ex imposita nobis* nie regulowała zależności kościelnej obszaru odłączonego od diecezji włocławskiej, a pozostającego w państwie pruskim. Działania podjęte wówczas przez Stolicę Apostolską, a dotyczące tego terenu zdawały się być tymczasowymi, ich definitywne rozwiązanie, z racji przedłużających się rokowań odkładano⁴⁶. Kanoniczne rozwiązanie przyniosło breve z 20 listopada 1818 r., Pius VII, niezależnie od Włocławka utworzył z tych terenów oddzielny pomorski wikariat apostolski i poddał go jurysdykcji dotychczasowego oficjałatu⁴⁷.

Ostateczne rozwiązanie miały przynieść toczące się blisko 5 lat rokowania państwa pruskiego ze Stolicą Apostolską. *Bulla* cyrkumskrypcyjna *De salute animarum* z 16 lipca 1821 r.⁴⁸, której wykonanie powierzono bp. warmińskiemu J. Hohenzollernowi⁴⁹ definitywnie określiła granice diecezji i zasady administracji kościelnej w obrębie państwa pruskiego⁵⁰. Zgodnie z treścią bulli, tereny składające się na pomorski wikariat apostolski byłego archidiakonatu pomorskiego i kruszwickiego włączono do diecezji chełmińskiej⁵¹ i archidiecezji gnieźnieńskiej⁵².

W następstwie rokowań Rosji ze Stolicą Apostolską na terytorium Królestwa Polskiego utworzono nową warszawską prowincję kościelną. Tym samym część diecezji włocławskiej znalazła się w granicach metropolii warszawskiej. Proponowane wówczas zmiany uwzględniały wcześniejsze postulaty państw zaborczych, co do zgodności granic politycznych z kościelnymi oraz ich uporządkowania w granicach województwa⁵³. Wśród postulatów były i takie, które domagały się by i nazwa diecezji brała swą nazwę od stolicy województwa. Decyzję Stolicy Apostolskiej o nowym rozgraniczeniu diecezji poprzedziły: dekret namiestnika Królestwa Polskiego o podziale na 8 województw; ze strony władzy kościelnej: odpowiedź biskupa i kapituły katedralnej na breve Piusa VII o nowym podziale diecezji⁵⁴.

⁴⁵ Liedke, *Zarys dziejów*, s. 98; Kumor, *Granice metropolii i diecezji*, s. 238.

⁴⁶ Kujawski, *Diecezja kujawsko-kaliska*, s. 41; Kłoczowski, *Zarys dziejów*, s. 187.

⁴⁷ Liedke, *Zarys dziejów*, s. 98; Kumor, *Granice metropolii i diecezji*, s. 238; Chodyński, *Konsystorze w diecezji kujawsko-pomorskiej*, s. 86; Kujawski, *Diecezja włocławska i jej granice w dokumentach Stolicy Apostolskiej*, s. 197.

⁴⁸ Skarbek, *Kościół katolicki na ziemiach polskich*, s. 475; Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła*, s. 185; Liedke, *Zarys dziejów*, s. 98.

⁴⁹ W. Urban, *Dzieje ustroju Kościoła na terenach polskich pod zaborem pruskim*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2-1:1764-1818, red. B. Kumor, Z. Obertyński, Poznań 1979, s. 566; Szulist, *Przeszłość obecnych obszarów diecezji pelplińskiej*, s. 46.

⁵⁰ Liedke, *Zarys dziejów*, s. 98; Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła*, s. 185.

⁵¹ Liedke, *Zarys dziejów*, s. 60, 98-99; S. Librowski, *Diecezja włocławska oraz jej wkład w życie Kościoła i narodu*, „Kronika Diecezji Włocławskiej”, 49 (1966) s. 266.

⁵² Urban, *Dzieje ustroju Kościoła*, s. 565; Kumor, *Granice metropolii i diecezji*, s. 238.

⁵³ A. Stanowski, *Diecezje i parafie polskie w XII i XX w.*, „Znak”, 17 (1965) s. 1612; Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła*, s. 203; Kujawski, *Diecezja kujawsko-kaliska*, s. 55.

⁵⁴ Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła*, s. 203; Kujawski, *Następstwa rozbiórów Polski w diecezji*, s. 180.

Wydana na tej podstawie bulla *Ex imposita Nobis*⁵⁵ z 30 czerwca 1818 r. poprzedzona decyzją Rady Stanu o utworzeniu metropolii i 7 biskupstw, normowała i urządziła na nowo diecezje w zaborze rosyjskim⁵⁶. Bulla przyniosła największe zmiany w obrębie diecezji włocławskiej⁵⁷, jako, że normując granice w całym Królestwie uwzględniała postulaty państw zaborczych o dostosowaniu granic politycznych województw do granic diecezji. Przyniosła odłączenie od Włocławka terenów zawiślańskich⁵⁸, tym samym granicę na tym odcinku stanowiła Wisła. Do diecezji płockiej przyłączono parafie: Nowogród, Ciechocin, Dobrzejewice, Szpetal, Chełmca, Ostrowite, Bobrowniki z wyjątkiem Złotorii⁵⁹. Zdaniem ks. B. Kumora do diecezji płockiej przyłączono wówczas cały dekanat bobrownicki (8 parafii)⁶⁰. Powyższą opinię podzielał ks. S. Librowski⁶¹.

W myśl tej samej bulli diecezja włocławska utraciła na rzecz archidiecezji warszawskiej, z enklawy wolborskiej⁶², dekanatu wolborskiego, parafie: Chorzęcin, Łaznów, Niesułków, Łódź, Gałków⁶³. Pozostałe zaś parafie tegoż dekanatu: Wolbórz z kolegiatą i kościołem szpitalnym, Czarnocin, Nagorzyce⁶⁴ pozostały przy diecezji włocławskiej⁶⁵. Nadto diecezja utraciła wspomniany powyżej obszar na rzecz Prus, z którego tymczasowo Pius VII utworzył osobny wikariat apostolski⁶⁶. Poza zmianą granic diecezji włocławskiej, bulla przyniosła zmianę nazwy z włocławskiej na kaliską. Konsekwencją zaistniałej sytuacji było wydanie odpowiednich rozporządzeń rządowych w tej sprawie, domagających się przeniesienia centrum administracji kościelnej do Kalisza.

Do r. 1818 obszar omawianej diecezji rozciągał się po zachodniej stronie Wisły – od Kowala, Przedcza i Izbicy, na południu dalej poprzez Włocławek, Brześć, Radziejów, Kruszwicę, Inowrocław, Bydgoszcz, Świecie, Gniew, Tczew, Starogard, Kartuzy, Bytów, Lębork, Gdańsk i Puck nad Morzem Bałtyckim⁶⁷. Na mocy jednak tej samej bulli granice diecezji przesunęły się o całe 180 stopni, rozciąga-

⁵⁵ *Bulla ex imposita Nobis*, w: *Monumenta Historica Dioeceseos Wladislaviensis*, t. 1, Wladislaviae 1881, s. 38-40.

⁵⁶ Kujawski, *Diecezja kujawsko-kaliska*, s. 48; Kłoczowski, *Zarys dziejów*, s. 187; Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła*, s. 204.

⁵⁷ Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła*, s. 204.

⁵⁸ Librowski, *Wizytacje diecezji włocławskiej*, s. 44.

⁵⁹ Żebrowski, *Zarys dziejów*, s. 17.

⁶⁰ Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła*, s. 204; tenże, *Granice metropolii i diecezji*, s. 238.

⁶¹ Librowski, *Wizytacje diecezji włocławskiej*, s. 44.

⁶² X. St. Ch[odyński], *Zamiana Kościołów w r. 1765*, „Kronika Dyecezyi Kujawsko-Kaliskiej”, 18 (1924), s. 148-151.

⁶³ W.R. Filipiński, *Obecne i dawne granice diecezji włocławskiej*, „Kronika Dyecezyi Kujawsko-Kaliskiej”, 18 (1924) s. 106; M. Różański, *Kościelna przynależność administracyjna ziem diecezji łódzkiej*, ABMK, 70 (1998) s. 351; Kumor, *Granice metropolii i diecezji*, s. 238.

⁶⁴ Jako przynależące do dekanatu tuszyńskiego uwzględnia je: *Elenchus Universi Cleri Dioecesis Vladislaviensis seu Calisiensis*, Włocławek 1822.

⁶⁵ Kujawski, *Diecezja kujawsko-kaliska*, s. 57-58.

⁶⁶ Liedke, *Zarys dziejów*, s. 98; Kujawski, *Diecezja włocławska i jej granice w dokumentach Stolicy Apostolskiej*, s. 197; Szulist, *Przeszłość obecnych obszarów diecezji pelplińskiej*, s. 46.

⁶⁷ Librowski, *Diecezja włocławska*, s. 266; tenże, *Wizytacje diecezji włocławskiej*, s. 44.

jąc się od Nieszawy, Radziejowa i Włocławka na północy poprzez Konin, Koło, Słupcę, Turek, Uniejów, Pabianice, Łask, Sieradz i Kalisz, Wieluń do Piotrkowa, Radomska i Częstochowy na południu⁶⁸. Z dawnego terytorium pozostał przy diecezji tylko obszar znajdujący się w granicach Królestwa Polskiego⁶⁹. Nowy obszar diecezji został ukonstytuowany z 45 dawnych parafii diecezji włocławskiej oraz z 273 parafii archidiecezji gnieźnieńskiej wraz z kolegiatami w Kaliszu, Uniejowie, Choczu, Łasku, Wieluniu i Sieradzu; 3 parafii diecezji poznańskiej: Ciążen, Pyzdry i Samarzewo i 12 placówek duszpasterskich (11 parafii i 1 filii) z diecezji wrocławskiej w rejonie Częstochowy, które przedtem należały do diecezji krakowskiej i archidiecezji gnieźnieńskiej (Krzepice), a od 1811 r. pozostawały pod delegowaną jurysdykcją ordynariusza krakowskiego⁷⁰. Na te 12 placówek duszpasterskich składały się parafie: Biała, Częstochowa, filia Konopiska, Kłobuck, Krzepice, Miedźno, Poczesna, Przyrów, Przysań, Wilkowiecko, Żuraw i Truskolasy⁷¹. Księża: Librowski i Chodyński przytaczając powyższe parafie podają iż z diecezji wrocławskiej przyłączono jedynie parafie Truskolasy, pozostałe zaś 9 parafii z archidiecezji krakowskiej⁷². Fakt iż diecezja kujawsko-kaliska była największą w Królestwie Polskim, pozwala w tym wypadku za ks. Librowskim dostrzec w tym względzie zasługi abpa Malczewskiego⁷³, który zapewne w ten sposób usiłował zrekompenzować poniesione straty.

Pomimo, iż do wprowadzenia w życie niniejszych bulli papieskich, rozgraniczających na nowo terytoria diecezji zarówno w Królestwie Polskim jak i Prusach, zostali oddelegowani przez papieża odpowiedni pełnomocnicy w osobach: abpa Malczewskiego⁷⁴, i bpa Hohenzollerna⁷⁵, to jednak obie bulle nie zostały dosłownie wykonane. Bowiem parafię Łanięta przydzielono do archidiecezji warszawskiej, a nie włocławskiej, natomiast parafię Skarboszewo i Grabie pozostały nadal przy archidiecezji gnieźnieńskiej, podczas gdy do włocławskiej włączono parafię Szymanowice z archidiecezji gnieźnieńskiej i Samarzewo z poznańskiej⁷⁶.

⁶⁸ Tenże, *Krótki zarys*, s. 16; Kujawski, *Diecezja kujawsko-kaliska*, s. 57-59.

⁶⁹ Librowski, *Wizytacje diecezji włocławskiej*, s. 44.

⁷⁰ Tamże; tenże, *Krótki zarys*, s. 17; Chodyński, *Włocławska diecezja*, s. 58-59; Kumor, *Granice metropolii i diecezji*, s. 237; tenże, *Ustrój i organizacja Kościoła*, s. 207; J. Związek, *Rzecz o terytorialny diecezji częstochowskiej (1925-1951)*, „Częstochowskie Studia Teologiczne”, 6 (1978) s. 266.

⁷¹ Kumor, *Granice metropolii i diecezji*, s. 237-238; tenże, *Ustrój i organizacja Kościoła*, s. 207; Kujawski, *Diecezja kujawsko-kaliska*, s. 59.

⁷² Chodyński, *Włocławska diecezja*, s. 58-59; Librowski, *Krótki zarys*, s. 17. Takie dane podaje również w przypisie ks. Kumor, zob. *Granice*, 238; Zawarte tu opinie historyków nie są adekwatne, z uwagi na fakt, iż nie uwzględniają sankcji kanonicznej wyrażonej w breve Piusa VII z 9 IX 1899 r. kiedy to omawiany teren poddany został jurysdykcji biskupów wrocławskich. Zob. B. Kumor, *Breve papieskie włączające Nowy Śląsk do diecezji wrocławskiej*, ABMK, 16 (1968) s. 311-312.

⁷³ Librowski, *Krótki zarys*, s. 18; Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła*, s. 204.

⁷⁴ Kujawski, *Diecezja kujawsko-kaliska*, s. 49.

⁷⁵ Urban, *Dzieje ustroju Kościoła*, s. 565; Liedke, *Zarys dziejów*, s. 98.

⁷⁶ Kujawski, *Diecezja kujawsko-kaliska*, s. 52; Kumor, *Granice metropolii i diecezji*, s. 238.

Przemiany polityczne jakie zaszły wówczas na skutek polityki zaborczej pociągnęły za sobą zasadnicze i gruntowne zmiany w organizacji Kościoła⁷⁷. Stopniowo i konsekwentnie kształtowały one nowe zręby organizacji terytorialnej diecezji⁷⁸. Wyłoniły nowy obszar diecezji włocławskiej, zwanej kujawsko-kaliską, która była największą z diecezji w Królestwie Polskim, obejmując według bulli ogółem 344 parafie, imiennie wyliczone⁷⁹. W tej liczbie diecezja pozyskała 288 parafii z innych diecezji. Tak ukształtowane granice okazały się stabilne na całe stulecie. Nie były jednak korzystne dla duszpasterstwa, wymagały korekty. Postulował je w końcowej fazie istnienia diecezji kujawsko-kaliskiej bp Stanisław Zdzitowiecki⁸⁰.

Słowa kluczowe: diecezja kujawsko-kaliska, diecezja włocławska, granice diecezji

BIBLIOGRAFIA

- Bieńkowski B., Oświecenie i katastrofa rozbiorów, w: *Chrześcijaństwo w Polsce. Zarys przemian 966-1945*, red. J. Kłoczowski, Lublin 1980, s. 173-201.
- Bobrzyński M., *Dzieje Polski w zarysie*, Warszawa 1987.
- Bulla ex imposita Nobis, w: *Monumenta Historica Dioeceseos Wladislaviensis*, T. 1, Wladislaviae 1881.
- Catalogus Universi Cleri Dioecesis Vladislaviensis et Pomezaniae 1792 i 1805.
- Dylągowa H., Od upadku państwa polskiego po powstanie listopadowe 1795-1831, w: *Chrześcijaństwo w Polsce. Zarys przemian 966-1945*, red. J. Kłoczowski, Lublin 1980, s. 203-218.
- Filipski W.R., Obecne i dawne granice diecezji włocławskiej, „*Kronika Dyecezyi Kujawsko-Kaliskiej*”, 18 (1924), s. 106-110.
- Chodyński S., *Konsystorze w diecezji kujawsko-pomorskiej*, Włocławek 1914.
- Chodyński S., Włocławska diecezja, *Encyklopedia Kościelna*, t. 32, red. M. Nowodworski i in., Warszawa-Płock-Włocławek 1873-1933, s. 55-80.
- Chodyński St. X., Zamiana Kościołów w r. 1765, „*Kronika Dyecezyi Kujawsko-Kaliskiej*”, 7 (1913) s. 148-151.
- Elenchus Universi Cleri Dioecesis Cujaviensis et Pomezaniae 1815.
- Elenchus Universi Cleri Dioecesis Vladislaviensis seu Calisiensis, Włocławek 1822.
- Kłoczowski J., Mullerowa L., Skarbek J., *Zarys dziejów Kościoła katolickiego*, Kraków 1986.

⁷⁷ Kłoczowski, *Zarys dziejów*, s. 179; H. Dylągowa, *Od upadku państwa polskiego po powstanie listopadowe 1795-1831*, w: *Chrześcijaństwo w Polsce*, red. J. Kłoczowski, Lublin 1980, s. 201.

⁷⁸ Filipski, *Obecne i dawne granice diecezji włocławskiej*, s. 108; Stanowski, *Diecezje i parafie polskie*, s. 1611; Kujawski, *Następstwa rozbiorów Polski w diecezji*, s. 180.

⁷⁹ Kujawski, *Diecezja kujawsko-kaliska*, s. 50-52.

⁸⁰ *Relacya JE. Bpa Zdzitowieckiego o stanie diecezji kujawsko-kaliskiej złożona w Rzymie*, „*Kronika Dyecezyi Kujawsko-Kaliskiej*”, 1 (1907) s. 33-39, 71-76; Kujawski, *Diecezja włocławska i jej granice w dokumentach Stolicy Apostolskiej*, s. 198; tenże, *Diecezja kujawsko-kaliska*, s. 341-349.

- Kujawski W., Diecezja kujawsko-kaliska. Opracowanie historyczno-źródłoznawcze, Włocławek 2011.
- Kujawski W., Diecezja włocławska i jej granice w dokumentach Stolicy Apostolskiej, w: *Jan Paweł II. Apostoł prawdy*, Włocławek 2005, s. 188-199.
- Kujawski W. Następstwa rozbiorów Polski w diecezji włocławskiej, „Studia Włocławskie”, 12 (2009) s. 173-182.
- Kujawski W., Parafie diecezji włocławskiej. Archidiakonaty: kruszewicki i włocławski, Włocławek 2014.
- Kujawski W., Zarys dziejów diecezji włocławskiej, w: *Diecezja włocławska 2000*, Włocławek 2000, s. 15-49.
- Kumor B. Ks., Brewe papieskie włączające Nowy Śląsk do diecezji wrocławskiej, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 16 (1968) s. 311-314.
- Kumor B., Granice metropolii i diecezji polskich 968-1939, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 18-23, Lublin 1969-1971 [nadbitka].
- Kumor B., Ustrój i organizacja Kościoła Polskiego w okresie niewoli narodowej 1772-1918, Kraków 1980.
- Kumor B., Ustrój Kościoła w Polsce stanisławowskiej, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2-1:1764-1818, red. B. Kumor, Z. Obertyński, Poznań 1979, s. 97-104.
- Kumor B., Ustrój Kościoła katolickiego w zaborze pruskim w latach 1772-1815, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2-1:1764-1818, red. B. Kumor, Z. Obertyński, Poznań 1979, s. 164-172.
- Librowski S., Diecezja włocławska oraz jej wkład w życie Kościoła i narodu, „Kronika Diecezji Włocławskiej”, 49 (1966) s. 265-274.
- Librowski S., Krótki zarys historii diecezji włocławskiej, Włocławek 1960, [mps w Bibliotece Seminarium Duchownego we Włocławku].
- Librowski S., Wizytacje diecezji włocławskiej. Cz. 1. Wizytacje diecezji kujawskiej i pomorskiej, T. 2, Opracowanie archiwalno-źródłoznawcze, Z. 1, Wstęp ogólny do wizytacji, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 8 (1964), s. 5-186.
- Liedke A., Zarys dziejów diecezji chełmińskiej, „Nasza Przeszłość”, 34 (1971) s. 59-116.
- Litak S., Kościół w Polsce w okresie oświecenia do 1795, „Prawo Kanoniczne”, 1 (1958) s. 183-230.
- Miaskowski K., Fryderyk II a Kościół katolicki w zabranych Polsce dzielnicach, „Przegląd Powszechny”, 165 (1925) s. 76-92.
- Relacya JE. Bpa Zdzitowieckiego o stanie diecezji kujawsko-kaliskiej złożona w Rzymie, „Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej”, 1 (1907) s. 33-39, 71-76.
- Różański M., Kościelna przynależność administracyjna ziem diecezji łódzkiej, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 70 (1998) s. 343-355.
- Skarbek J., Kościół katolicki na ziemiach polskich pod zaborem 1773-1848, w: *Historia Kościoła*, t. 4, red. L.J. Rogier, R. Aubert, M.D. Knowles, Warszawa 1987, s. 454-501.
- Stanowski A., Diecezje i parafie polskie w XII i XX w., „Znak”, 17 (1965) s. 1610-1652.
- Subera I., Józef Rybiński biskup włocławski i pomorski, „Polonia Sacra”, 8 (1956) s. 317-348.
- Subera I., Terytorium diecezji włocławskiej i pomorskiej, „Prawo Kanoniczne”, 4 (1961) s. 631-768.
- Subera I., Walka biskupa Rybińskiego z Regencją Pruską o utrzymanie polskości na Pomorzu, „Prawo Kanoniczne”, 1 (1958) s. 183-230.
- Szulist W., Przeszłość obecnych obszarów diecezji pelplińskiej, t. 2: 1772-1920, Pelplin 2006.

- Urban W., Dzieje ustroju Kościoła na terenach polskich pod zaborem pruskim, w: Historia Kościoła w Polsce, t. 2-1:1764-1818, red. B. Kumor, Z. Obertyński, Poznań 1979, s. 562-571.
- Wysocki J., Józef Ignacy Rybiński, biskup włocławski-pomorski 1776-1806, Rzym 1967.
- Wysocki J., Kościół katolicki pod zaborem pruskim 1772-1815, w: Historia Kościoła w Polsce, t. 2-1:1764-1818, red. B. Kumor, Z. Obertyński, Poznań 1979, s. 128-163.
- Związek J., Rozwój terytorialny diecezji częstochowskiej (1925-1951), „Częstochowskie Studia Teologiczne”, 6 (1978) s. 261-300.
- Żebrowski T., Zarys dziejów diecezji płockiej, Płock 1976.

THE BOUNDARIES OF THE DIOCESE OF KUJAWY AND KALISZ

Summary

Changes in the church organization on Polish soil were caused by political considerations (partitions). The Diocese of Kujawy and Pomerania, that is Włocławek, maintained its unity, despite political cordons, after the first partition of Poland, at the time of the Duchy of Warsaw and in the initial period after the Congress of Vienna (at the time of so-called Kingdom of Poland). Diocesan boundaries in the areas which formerly were part of the Polish Republic were reorganized following the diplomatic efforts of the occupying countries, especially Russia and Prussia, in the Holy See. They invoked so-called Petersburg Convention, which unilaterally stated that a hierarch who had his seat in one country could not exercise ecclesiastical jurisdiction in another state. The Bull *Ex imposita Nobis* of June 30, 1818 delimited new diocesan boundaries in the Kingdom of Poland. 272 former parishes of the Archdiocese of Gniezno and 15 parishes from other dioceses were added to 45 parishes from the old territory. The Bull gave the diocese a new name: „Włocławek, or Kalisz.” The final shape of the diocese in 1818 was determined by the executor, Franciszek Skarbek Malczewski, a former Bishop of Włocławek, who became the first Archbishop of Warsaw. The new spatial arrangement of the diocese was completely different from the old boundaries. Before the reorganization, the diocese was oriented towards the north and it reached the Baltic Sea; after the changes, it stretched far to the south, beyond Czestochowa.

At a time of national slavery, the Diocese of Kujawy and Kalisz was the largest one in the Kingdom of Poland (after regaining independence by Poland it had 1,614,000 of the faithful, covering 390 parishes and 39 deaneries). It was not until Poland regained its independence that new diocesan boundaries were delimited.

Keywords: the Diocese Kujawy and Kalisz, the Diocese of Włocławek, diocesan boundaries

Translated by Aneta Kiper